

A harmadik csoportot a Tarjányi-család kevésszámú irata alkotja. Az iratok főleg Tarjányi János és Ignác Csanád, Arad és Temes megyében játszott szerepére vetnek világot.

A jelenleg is Cegén lévő iratok közül néhány darabról külön kell megemlékezni. Találtam két XIV. századi oklevelet, melyek az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának Wass-anyagához tartoznak, amint ez a jelzetekből kitűnik. Meg kell jegyezni, hogy ugyancsak e jelzettel ellátott középkori okleveleket láttam Nagy Jenő dr. csíkszentmártoni közjegyző gazdag gyűjteményében. Egy borítékban mintegy 10—12 középkori oklevél töredékére bukkantam. Ugyanott a Wass-család történetét is megtaláltam. Ezt a XVIII. században állították össze a bécsi kancelláriai adatok alapján. Végül előkerült Széchenyi István grófnak egy 1858-ból származó és a Magyar Tudós Társasághoz intézett levele.

A cegei Wass-kastélyban őrzött változatos és értékes levéltári anyag beszédesen bizonyítja, mennyi történelmi emlék lappang még ismeretlenül Erdély eldugott vidékein. A tudományos kutatás egyik elsőrendű feladata ezek mielőbbi felderítése és lehető feldolgzása.

Entz Géza

ERDÉLY ŐSRÉGÉSZETI REPERTÓRIUMÁHOZ

Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában az archeológia tárgyköréből¹ ismét egy újabb hatalmas kötet jelent meg. Alig múlt el az a hatás, amelyet a Torma Zsófia-gyűjtemény megjelenése váltott ki a szakkörökben, egy — ha lehet mondani — még nagyobb jelentőségű munkával gazdagította irodalmunkat az a szerző, aki az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában megjelent előbbi kötetet is írta, és aki mint szakember egy egész élet munkásságának gazdag és bőséges eredményét adta jelen kötetben. Akik ismerjük őt régóta a tudományos munka mezején is, tudjuk egyebek közt azt is, hogy a román megszállás idején ennek a repertóriumnak megjelenését német és román szakkörök egyaránt szorgalmazták. A késés ezúttal is nyereség számunkra, mert magyarul kaptuk azt, ami egyébként a német vagy román irodalmat felesen gazdagította volna.

Az Erdélyi Tudományos Intézet hivatásának megfelelően nagy ráéréssel kidolgozott munkaterv keretében vállalta a repertóriumok sorozatának kiadását; ehhez az alapot, az őskori részt, most, 1943 első napjaiban láthatóvá, valósággá tette. Ezáltal testet öltött nemcsak a szűkebb értelemben vett Erdély, hanem a hozzája közvetlenül csatlakozó nyugati, északnyugati, északi és déli vármegyék őskori leletanyagának és a nagyterjedelmű anyagirodalmának egyetlen könyvben való összpontosítása, hozzáférhetővé tétele. Felmérhetetlen előny, nyereség a szakember, a történész, etnografus stb. számára, de erőteljes biztatás az önérték emeléséhez a Repertóriumban felsorolt lelőhelyek által képviselt közösségek számára is, mely utóbbi tény bizonyára sokban hozzá fog járulni a mű iránti érdeklődés szokatlan mértékéhez. Legalább is a jelentősebb, nagyobb, illetőleg a folytatólagos kultúrákat felmutató lelőhelyek könyvtárába — legyenek azok városok vagy községek — egyaránt kívánatos volna megszerzése nemcsak az önérték táplálása végett,

¹ *Erdély régészeti repertóriuma I. Őskor.* — Thesaurus antiquitatum transilvanicarum. Tom. I. Praehistorica. Irta: Roska Márton. 4° 362 l. 376 képpel és 25 térképpel. Az Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Megjelent az Erdélyi Múzeum-Egyesület támogatásával. Nagy Jenő és fia könyvnyomdájában. Kolozsvár, 1942.

hanem főleg a leletek fontosságának tudatosítása céljából. Ez utóbbi birtokban bizonyára annak az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek is meglenne, tárai révén, az erkölcsi haszna, amelyik végeredményben ehhez a repertóriumhoz is azt az ősalapot szolgáltatta, melyre az erdélyi magyar kultúra épületének legújabb szárnyai is épültek, és amelyeknek berendezéséhez, csinosításához sokszor bizony erején felül is hozzájárul.

Repertóriumot minden jóra való szakember készít saját használatára. Ezek a mindennapi repertóriumok azonban csak itt-ott mondhatók teljesekek, még abban az esetben is, ha csak évszázadokat ölel fel a tárgykör. Jelen esetben azonban az erdélyi őskor repertóriuma a tárgyi emlékek terén tízezer évekkel mérhető rettenetes hosszú időszakot ölel fel, a hozzá tartozó irodalom pedig — ha a klasszikusokat nem is vesszük számításba — csaknem másfél százados múltra tekint vissza. Ilyen munkát csak egy élet szorgalmával lehet összehozni, még az esetben is, ha aránylag ilyen kis területről van szó, mint itten. Az 1931. évvel lezárt repertóriumot maga a szerző se mondja teljesnek, és ez érthető, hisz naponként kerülnek elő az emlékek, és szaporodnak a megfigyelések, ha a rejtve maradt emlékeket és irodalmi adatokat nem is tekintjük.

Annak szemléltetésére, hogy mit kaptunk a Repertóriumban — ez alkalommal nem a tartalmat és szakszerűséget, hanem csupán a számszerűséget véve tekintetbe — összehasonlítást végeztünk adjuk az Erdélyre vonatkozó ilyen irányú korábbi összefoglaló és jelentősebb munkákban szereplő lelőhelyek számát. *Kövári Lászlónak* 1852-ben Erdély régiségei címen megjelent művében a természeti kincsek tömkelegéből az archeologiai rész csak ügyel-bajjal választható el. *Goos Károly Chronikjában* 307 lelőhely szerepel. *Marțian Gyula* 1920-ban megjelent román nyelvű Repertóriuma 761 lelőhelyet ölel fel; az 1909-ben megjelent német nyelvű Repertóriuma ennél is kevesebbet. Roska Repertóriuma 23 vármegye területéről 2660 lelőhelynek adja betűrendes jegyzékét. Örvendetesen jelentős szám, ha meggondoljuk, hogy a szerző a nagyszámú lelet nagy többségét részint nyilvános, részint magángyűjteményben látta, tanulmányozta, korukat megállapította, és repertóriumában az őket megillető helyre sorolta, tehát a korszerű teljes szakszerűség jut érvényre a korábbi ingatag meghatározások helyett. A Repertórium az egyes lelőhelyek anyagát kor szerint úgy csoportosítja, hogy előre kerülnek a legrégebbi emlékek és a legvégén szerepelnek a legfiatalabbak. Minden leletsoportnál megnevezi a gyűjteményt, melyben őrzik és itt adja, ha van, a rávonatkozó irodalmat is. Ez utóbbinak teljes jegyzéke vezet be a Repertóriumot, mely után a 12. laptól a 313. lapig, tehát 300 lapon át a lelőhelyek felsorolása következik. A nagy terjedelem részbeni kitöltését szolgálja az a 376 kép, mely a szöveg közé iktatva lehetőleg úgy van csoportosítva, hogy szöveg és kép együtt fekszenek előttünk, tehát könnyűvé válik a könyv használata. A képek összeválogatása nagy szakszerűségre vall, de szívesebben vettük volna, ha a gyakran ismétlődő azonos típusok (csákányok) egy részének helyére a képekben elhanyagolt típusok is kerültek volna (bronzedények, övek, lakástípusok, rétegtani felvételek, stb.). Így is azonban a tiszta nyomású képek annyira üdén és tanulságosan hatnak, mintha szorakoztató képes újságaink valamelyikét forgatnók.

A paleontológiai lelőhelyeken kívül a Repertórium harmadik része 25 tanulságos térképet ölel fel; ezek összesen több, mint 3200 lelőhelyet rögzítenek. Tanulságosak, mert az azonos méretű térképeken, ha egymásra borítjuk őket, láthatjuk az időben egymásután következő kultúrák területi eltolódását, egyenként pedig áttekintő képét adják a különböző kultúrák földrajzi elterjedésének. A térképek használhatóságát a magyarázó szöveg és a számo-

zott lelőhelyek jegyzéke, a zárójelbe tett esetleges utalásokkal együtt, nagyon megkönnyíti. Egy térkép (I) öleli fel a barlangokat (154 lelőhely), egy pedig (XXV) az erődítményeket (470 lelőhely), egy térkép (XXIII) összefoglalóan adja az őskori aranyleleteket (125 lelőhely), míg két térkép (XXI és XXIV) a barbarus ezüst- és római hódítás előtti éremleleteket (49, ill. 113 lelőhely) sorolja fel. A többi húsz térkép Erdély őskorának 3 nagy fejezetéhez és alperiódusaihoz készült: 2 a paleolitikumot és mesolitikumot (II, III), 9 a neolitikumot (IV—XII), 4 a rézkort és bronzkort (XIII—XVI), 5 térkép pedig (XVII—XX és XXII) a vaskor két fázisát tárgyalja. Ott, ahol ez lehetséges volt, egy térképen egyesítve kapjuk a kor leleteit. Így kerültek egy térképre pl. a második vaskor (137 lelőhely), továbbá a bronzkor (547 lelőhely) leletei, de a több mint 600 újabb-kőkori lelőhely nem kaphatott egy térképet, hanem a kor különböző díszítő eljárásai szerint tagolt több térképre került az anyag.

És most engedje meg az olvasó, hogy elmondjak egyet-mást azokból a gondolatokból, melyek már korábban felvetődtek lelkeimben és amelyek egy aránylag ilyen kis területet, de igen hosszú időt felölelő összefoglaló munka ismételt és ismételt átlapozása közben is tovább értek pennahegy alá.

A neolitikum, vagyis az újabb kőkor tartamát európai vonatkozásban általában 4000—5000 évre szokták tenni (Obermaier). Az ezt követő nagy fémkorszakot, a bronzkort ezer esztendeig tartónak mondják; ehhez ennek előjátékát, az aeneolitikus és rézkort 500 esztendeig tartónak vehetjük fel. Ezt messzemenően indokolná 273 lelőhelyével a Repertóriumban szereplő rézkori térkép is, szemben az 547 lelőhelyet feltüntető bronzkori térképpel. Ha a vaskor kezdetét Kr. e. 1000—900 évekre helyezzük és végét Kr. e. 200—100 körülre tesszük erdélyi viszonylatban, tartama 900—700 esztendőre tehető. A neolitikum kezdetétől, tehát 6500—7500 esztendőre tehetjük az idő óráján lepergett időtartamot. Ezzel szemben ha a régibb kőkorhoz fordulunk és annak időtartama után érdeklődünk, azt találjuk, hogy utójátékával, a mesolitikummal együtt — az ide vonatkozó számítások átlag-értékében — több, mint tízszeresét öleli fel az újabb kőkorszak kezdete óta Krisztus születése tájáig eltelt időnek (Mortillet 222.000; Obermaier 96.000 év; Boule szerint a diluvium tartama 125.000 év.). De szállítsuk le az utóbbi korszak tartamát felére, akkor is hétszeres időtartamot kapunk. Ez a hosszú ideig tartó korszak — nyugat- és középeurópai viszonylatban is — több szakaszra tagolódva három nagy periodust tüntet fel: a régibb- (alsó), a középső- és a késői (felső) paleolitikum periodusait.

Ez a nagy időkülönbség és főleg a régibb kőkor hosszú időtartama kötöték le régóta figyelmemet. Majd az a jelenség ragadott meg, hogy az időben egymásután következő műveltség-periodusok a történelmi kor felé mind rövidebb és rövidebb tartamúak. Mikor pedig arról győződtem meg, hogy a középkor és újkor különböző *stilus-periodusainál* is hasonló időtartam-rövidülés esete forog fenn, szinte törvényszerűséggé vált elgondolásomban az a folytonosan rövidülő időperiódus. Amikor pedig a Biblia genezisést átolvastam és ott az emberek élettartamára vonatkozó évszámok adatoknál hasonló jelenséggel találkoztam, melyet sem a hold-évvél, sem a rendes polgári évvel nem tudtam megmagyarázni, támadt az a gondolatom, hogy az emberrel magával történt valami olyas, fejlődésének folyamán, ami magyarázatát adhatná elsősorban a paleolitikum aránytalanul hosszú tartamának.

Rövidre fogva, az ember hosszas fejlődését a Pithekanthropus Erectus-tól a Homo sapiensig a közbeeső, eddig ismert ember-típusokat lehangsúlyozottabban a heidelbergi (maurei), a neandervölgyi és cro-magnoni típusok képviselik. Ez utóbbi már Homo sapiens számba megy és a felső paleoli-

thikum alsó szintjéről — Obermaier szerint 25.000, Mortillet szerint 40.000 év távlatából tekint reánk, tehát a palaeolithikum utolsó negyedében jelenik meg. Jégkorszaki hideg és jégkorszak közötti melegebb éghajlat-változásokon át, biztosan nem mérhető hosszú idő alatt történt a fejlődés, melynek során joggal tételezhetünk fel egy olyan állapotot, melyben az ember közelebb állott az állathoz, mint a *Homo sapiens*hez. Ebben az állapotban az állatvilágra álló általános érvényű fejlődési és biológiai törvények az emberre vonatkozólag is érvényesebbek lehettek, mint napjainkban. Ilyen általános érvényű tétel az állatok világában, hogy születésüktől a teljes kifejlésig, a csontozat teljes kialakulásáig eltelt idő arányosan összefüggésben van az illető állatfaj élettartamával. Összehasonlítást téve a különböző állatfajokkal, ez a tétel az emberre vonatkozólag ma nem állja meg a helyét. A tisztavirág rövid fejlődési ideje arányos annak rövid életével. A kutyának, ha egy év alatt fejlődik ki, élettartama 10—13 év, a ló, mely két esztendő alatt lesz nagykorú, 20—25 esztendeig él. A papogály 12—15 esztendeig nő, élettartama 120—150 év. Az elefánt kicsinyéből 24—25 év alatt lesz nagykorú, él pedig 150—200 esztendeig. Stb., stb. (Ezek a számok a zoologusok szerint változhatnak, de a lényegét alig érinthetik). Ezzel szemben az ember csontozata 22—24 év alatt fejlődik ki teljesen, élettartama pedig az átlagon jóval felül is csak 50—60 esztendő. Hol itt az arány? Miért nem áll az emberre is az állatvilágra érvényes szabály? Olyan kérdések ezek, melyekre a felelet nem egyszerű, de különben feladatunkon kívül is esik. Egy azonban bizonyos, hogy az, aki ebben a tekintetben a palaeolithos emberét a kor egész folyamán, a ma élő természeti népek bármelyikével akarná összehasonlítani és az ott talált halálzási korhatárokból vonna le következtetéseket a régibb kőkor hordozóinak élettartamára vonatkozólag, nagyon téves úton járna, mert hisz a ma élő természeti népek egytől-egyig a *Homo sapiens* körébe tartoznak koponyatanilag és így egylényegűek a civilizált népekkel.

A palaeolithikum oly hosszú tartamát magam szívesen hozom összefüggésbe az ember fejlődésének azzal a szakaszával, amikor még fejlődés-tanilag közelebb állott az állathoz, mint a *Homo sapiens*hez és amikor rá is inkább állott az egyéb állatfajokra érvényes hosszabb élettartam. A *Homo Heidelbergensis* hatalmason fejlett, tagolatlan állkapcsában pl. egyebek között a hosszú élettartam bizonyítékát is fel vélem ismerni. Az így egymást követő nemzedékek lassúbb ütemében lelem meg elsősorban a feltűnően lassú és hosszason tartó fejlődés magyarázatát. Amely mag nem rothad meg, nem hoz gyümölcsöt. Ha megadatik, hogy a mag évenként kétszer rothadjon meg, kétszer aratnak utána. Amely mag megrothadásához évek kellene, az csak 2—3—5—10 évenként hoz termést. Ez a lassúbb és gyorsabb ütem, a tovább tartó és rövidebb tartamú égési folyamat az emberiség művelődéstörténeti fejlődésével is összefüggésben áll. Az orvosi tudomány mindenha igyekezett és ma is igyekszik meghosszabbítani ezt az égési folyamatot, mely törekvésével ilyenformán az emberiség művelődésbeli fejlődésére hatással van.

Roska Repertóriumának tanúsága szerint Erdély területén is — éppen úgy, mint európai és világvonatkozásban — élt a feltételezett hosszabb életű ember. Ha az alsó palaeolithikum erdélyi vonatkozású képviselője — a kívánatos fauna hiánya miatt — kérdésessé válhatna is, nem kétséges a középső és felső szint jelenléte. Az a tény, hogy a Repertórium térképén a régibb kőkor összesen 47 lelőhellyel szerepel, míg a fiatalabb kőkor több, mint 600 lelőhellyel, magyarázatát éppen abban leli, hogy a nagyon rég mult idők emlékei részben nagyobb számban mentek tönkre, részben jobban eltemetődtek és olyan helyen keresendők (barlangok), ahol nem esnek a mindennapi forgalom

útjába. Repertóriumunk szerint 7 olyan lelőhellyel rendelkezünk, ahol valamelyik szakaszával a palaeolithikum mindhárom szintje képviselve van: az udvarhelymegyei Bardóc, a szatmármegyei Bikszád, a hunyadmegyei Csoklovina és Ponorohába, az aradi Józshely, a bihari Körösbarlang és a kolozsmegyei Magyarsárd. Ez szép eredmény, ha meggondoljuk, hogy alig egy emberöltő óta kapcsolódott be Erdély az archaeológia ez ágának bensőségesebb művelésébe.

A középeurópai vonatkozásban még mindig kérdéses rézkor jelenlétét Erdély területén több, mint 150 lelőhely teszi kétségtelenné és ezzel bizonyossá válik, hogy a Kárpátok egész övében belől már ebben a korai időben azonos kultúra uralja a helyzetet. Még hangsúlyozottabban jut ez kifejezésre az emlékekben olyan gazdag bronzkor folyamán. Csak a vaskor két szakaszának folyamán találjuk Nyugat és Kelet kultúrájának és néparadatainak egymásba ékelődését, leghangsúlyozottabban éppen Erdély területén. A legkülönbözőbb irányból jövő művelődési hatásokról most nem beszélünk. Ez részletekbe vezetne.

Az erdélyi magyar tudományosság köszönete illesse a szerzőt azért, hogy méhszorgalommal összegyűjtött adatait szaktudománya rendszerében közkincsé tette. Köszönetünk szól az Erdélyi Tudományos Intézetnek és az Erdélyi Múzeum-Egyesületnek is, hogy e két intézmény magára vállalta a kiadás nem könnyű feladatát és egy sokáig nélkülözött archeológiai repertóriumot adott kezünkbe. Köszönetet mondunk a munka szerkesztőjének és lelkes munkatársának, *László Gyulának* és *Pálffy Antalnak* is, hogy lelkiismeretes munkájukkal ilyen gondos, izléses művet bocsátottak ki kezük közül.

A szerző a Repertóriumot azok emlékének szentelte, akik előtte és korábban legtöbbet tettek arra, hogy a Repertórium ilyen gazdag tartalommal és nagy terjedelemben jelenhetett meg. A kultúra imbolygó fáklyafénye, melyet az elődök feje felett látunk, minket is arra kötelez, hogy meghajtsuk előttük az emlékezés és az őszinte elismerés egyszerű zászlaját.

Kovács István

MEGJEGYZÉSEK A GEREVICH-EMLEKKÖNYV ERDÉLYI ANYAGÁHOZ

A budapesti Pázmány Péter tudományegyetem egyik kiváló művészettörténelem tanárának, *dr. Gerevich Tibornak* születése 60 éves évfordulójára gazdag és értékes Emlékkönyv jelent meg. A hatalmas, díszes műben¹ három, részben vagy egészben erdélyi tárgyú tanulmány van. Az alábbi sorok az Emlékkönyvnek ehhez az anyagához szólnak hozzá.

1.

A Gerevich-Emlékkönyvnek sorrendben első erdélyi vonatkozású cikke a *Voit Páló (Adatok a magyar festő asztalosok munkásságának bibliográfiájához. 111–138 l.)*.² Az író alapos és részletes ismerője tárgyának s olyan lelkiismeretes tanulmányozásról tesz bizonyosságot, hogy a magyar mennyezetfestmények irodalma legjobb ismerőjének bizonyul és most tanúsított felkészültsége alapján idővel várhatjuk tőle az összes magyarországi mennyezetfestmények összefoglaló monografiáját is. E pusztuló em-

¹ Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének 60. évfordulójára. Irták tanítványai. Budapest, 1942. 8+303 l. 133 képtáblával (Franklin Társulat).

² Különlenyomatban is megjelent.